

amelyeknek a centrum tagjai résztulajdonosai. Ez lehetővé tenné esetleg olyan épületek felépítését (pl. közös könyvtár stb.), berendezések beszerzését a pénzeszközök egyesítésével, amelyeket az intézmények külön-külön nem tudnának megvalósítani. Ugyanakkor az ilyen közös tulajdon (pontosabban résztulajdon) erősíti a centrum tagjainak kapcsolatát, összetartozását. Ami az OTKA révén kapott gépeket, műszereket illeti, lehet ezeket is így tekinteni. De lehet úgy is, hogy ezekhez nem kell külön-külön pénzeszközöinket hozzáadni, ezeket „egyben” kapjuk, csak más-más intézmény üzemelteti és a résztulajdonnal való operálás csak adminisztratív bonyolultabbá tenné a helyzetet. Annál is inkább, mivel a műszerközpontba mindenki bevisz a meglévő műszereiből is, és akkor ezek tulajdonjogát is meg kellene bolygatni. Ez nagyon sok pluszmunkával járna, de előnyt végső soron nem jelentene.

Akárhogy is áll a dolog, abban teljes az egyetértés, hogy ha valamelyik intézmény nem megfelelően üzemelteti az OTKA pályázat keretében kapott műszert, vagy nem biztosítja a hozzáférési lehetőséget mások számára, a tanács figyelmeztetheti, majd az OTKA Bizottságnak javaslatot tehet más intézmény kijelölésére a szóban forgó berendezés üzemeltetőjéül. Ezen túlmenően már megegyeztünk abban, hogy az egyes intézmények a náluk üzemeltetett OTKA műszerek felhasználásával teljesített külső szerződéses munka nyereségéből megfelelő százalékot elkülönítetten fognak kezelni, és ezzel az összeggel a tanács rendelkezik a műszerközpont továbbfejlesztésére.

A jövőbe látni nehéz. A műszerközpontokkal kapcsolatos súlyos problémák máris jelentkeznek, és még továbbiak fognak biztosan felmerülni. Mégis eredményként kell elkönyvelni, hogy egyáltalán létrejöttek, hogy valamit enyhítenek a magyar tudomány súlyos műszerhelyzetén. Mi Debrecenben pedig reméljük, hogy minden nehézség és vita ellenére a műszerközpont létrejötte nemcsak kutatási lehetőségeinket fogja bizonyos mértékig bővíteni, de hozzá fog járulni a debreceni egyetemek és az ATOMKI közötti szálak erősödéséhez, az oktató- és kutatómunka szorosabb koordinálásához, ami viszont túlmutat magával a műszercentrummal kapcsolatos kérdések körén.

Falusné Szikra Katalin—Molnárné Venyige Júlia

A NYUGDIJAS KUTATÓK MUNKAKÖRÜLMÉNYEIRŐL

Az MTA 1986. évi közgyűlése javaslatot fogadott el a kutató tevékenységet folytató nyugdíjas akadémikusok és minősített kutatók munkakörülményeinek megvizsgálására, a szükséges ajánlások megtételére. A munka elvégzésére az elnökség alkalmi bizottságot küldött ki,¹ mely vizsgálata során három forrásból merített:

1. az alkalmi bizottság tagjai által összegyűjtött véleményekből;
2. a tudományos osztályoktól, a tudományos bizottságoktól, valamint a területi bizottságoktól kapott információkból;
3. kérdőíves felmérésből. (A bizottság 667 kérdőívet küldött ki a szóban forgó körben a 60 év feletti nőknek és a 65 év feletti férfiaknak.)

¹ A bizottság elnöke: *Falusné Szikra Katalin* r. tag, titkára: *Molnárné Venyige Júlia*, a közgazdaságtudomány kanclilátusa, a Munkaügyi Kutatóintézet tudományos főmunkatársa, tagjai: *Barta György* r. tag, *Geleji Frigyes*, a kémiai tudomány doktora, az OMF elnökhelyettese, *Harmatta János*, *Jermly Tibor*, *Kurnik Ernő* r. tagok, *Soós Gyula*, a matematikai tudomány doktora, az ELTE tud. rektorhelyettese, *Stefán Mihály*, *Szabó Ferenc* lev. tagok, *Szabó Zoltán Gábor*, *Szalay Sándor* r. tagok, *Tariska István*, *Tuschák Róbert* lev. tagok.

A vizsgálat eredményei

A vizsgálat eredményeit a kérdőíves felvétel adatai köré csoportosítottuk, és azt egészítettük ki a többi forrásból származó információval. A kiküldött 667 kérdőívből 403 érkezett vissza, ebből 389 volt feldolgozható.

A válaszolók száma és megoszlása

	Korcsoport (fő)		Összesen fő
	70 éves korig	71 év fölött	
<i>akadémikus</i>	5	30	35
ebből nyugdíjas	2	30	32
nem nyugdíjas	3	—	3
<i>doktor</i>	43	66	109
ebből nyugdíjas	22	63	85
nem nyugdíjas	21	3	24
<i>kandidátus</i>	105	140	245
ebből nyugdíjas	87	137	224
nem nyugdíjas	18	3	21
összesen fő	153	236	389
ebből nyugdíjas	111 (72,5) [%]	230 (97,5) [%]	341
nem nyugdíjas	42 (27,5)	6 (2,5)	48

A felmérésből kitűnt, hogy az akadémikusok és minősített kutatók zöme a törvényes nyugdíjkorhatárnál később megy nyugdíjba. A 65 (nők esetében 60) és 70 év közötti doktorok és akadémikusok 50%-a még nem nyugdíjas. A kandidátusok között lényegesen nagyobb a nyugdíjasok aránya. Ez azzal is összefügg, hogy közöttük több a nő. 70 év felett viszont alig van olyan, aki nem nyugdíjas.

A 341 nyugdíjasból valamilyen formában *dolgozik 285, vagyis kb. 83%*. Akadémikusoknál és doktoroknál ez az arány 92%. Nem dolgozik összesen 56 fő, azaz 17%. Tudományágak szerint azonban eléggé különbözik a helyzet. A nyugdíj mellett nem dolgozók aránya az orvos- és agrártudományban, valamint az irodalom—történelem—filozófia területén a legmagasabb.

A nem dolgozó 56 kutatóból 19 (34%) egészségi állapotát jelölte meg okként, 21 (38%) viszont a munkalehetőség hiányát. Ez utóbbi főként kandidátusoknál fordul elő, elsősorban az irodalom, a történelem (hadtudomány), a filozófia és az orvostudományok művelői között.

A tevékenység formái

A nyugdíj melletti tevékenység különböző lehetőségei közül az érintettek általában azt tartják kedvezőnek, ha az az intézménynél — esetleg vállalatnál — mellékállásos munkaviszony formájában történik. Ez egyrészt bizonyos intézményi háttérrel biztosít

a munkához, ami ma már egyik tudományágban sem nélkülözhető, másrészt, bár szerény, de mégis rendszeres jövedelmet hoz.

Itt is jelentősek a tudományágak közötti különbségek. Számos területen kedvező a kép, de pl. a Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya arról tudósít, hogy nyugdíj melletti másodállásban kevés akadémikus dolgozik, aki igen, az is az alsó bérhatar egy negyedéért, a nyugdíjas doktorok helyzete még rosszabb, mellékfoglalkozást alig kapnak a szakmában. A Gazdaság- és Jogtudományok Osztályához tartozó egyik bizottság a következőképpen összegzi tapasztalatait, melyek szélesebb körben is érvényeseknek tűnnek.

a) Legkedvezőbb a mellékállásos munkaviszonyban levő akadémikusok helyzete. Munkaterületük általában kapcsolódik régi tematikai területükhöz — így alkotási lehetőségük is kedvezőbb. A mellékállásos státussal járó havi 3—5000 Ft-os javadalmazás részben kompenzálja a nyugdíj inflálódásával jelentkező anyagi kiesést.

b) Hátrányosabb a munkaviszonnyal nem rendelkező akadémikusok helyzete. Itt az alkotási lehetőség területe beszűkül, és legfeljebb havi 2—3000 Ft jövedelem biztosított az eseti megbízásokból vagy a miniszteri, főhatósági, vezetői premizálási keretből.

c) A b) pontban jelzett kategóriához közelít a tudományok doktora minősítésű kutatók helyzete, akiknek munka és anyagi feltételeit, főleg a minisztériumoknál és főhatóságoknál, de leginkább a trösztöknél, nagyvállalatoknál meglevő kapcsolataik biztosítják.

d) Az előző c) kategóriánál rosszabb a kandidátusok lehetősége, bár pl. a szakmai nyelvtudás esetenként biztosíthat külön megbízásokat.

A kérdőíves felmérés összevont adatai erre vonatkozólag a következő képet mutatják:

Milyen formában dolgozik?

	fő	%
1. munkaviszonyban, régi intézményénél	130	45,4
2. munkaviszonyban, más intézménynél	38	13,3
3. esetenkénti megbízások alapján	65	22,7
4. egyéb módon	52	18,6

A megkérdezettek mintegy 59%-a tehát munkaviszonyban dolgozik, jórészt saját korábbi munkahelyén. Esetenkénti megbízásokat teljesít 23%, míg 18% más módot talál a munkára. Az akadémikusok és doktorok, továbbá a kandidátusok között nincs nagy különbség ebben a tekintetben, bár a munkaviszonyban dolgozók aránya az első kategóriában valamelyest nagyobb. Nincs karakterisztikus eltérés a két nagy koresoport között sem.

A munka feltételei

A munkafeltételekkel való megelégedettségről az ún. „zárt” kérdések alapján a következő képet kaptuk:

A nyugdíjas válaszolók véleménye a munkafeltételekről. (Összes válaszoló = 100,0.)

Kielégítő	52,2	A „kielégítő” választ adók aránya:	
Nem kielégítő	37,8	Akadémikus	65,6
Nincs válasz	10,0	Doktor	58,8
		Kandidátus	47,8

Tehát a választ adók kb. fele találja kielégítőnek munkafeltételeit. Legkedvezőtlenebbnek a kandidátusok érzik helyzetüket.

A kérdőívnek az ún. „nyitott” kérdéseire kapott válaszok számszerű összegzése:

Mit hiányol saját munkafeltételeiben?

1. Kikerült a tudományos vérkeringésből	24
2. Nehéz munkát szerezni	13
3. Segéderő, intézeti, pénzügyi háttér hiánya	56
4. Publikációs lehetőség csökkent	16
5. Egyéb	11
	<hr/>
	120

Jól látható, hogy a problémát a segéderő, az intézeti háttér hiánya okozza elsősorban. Ez a gond nagy súllyal szerepel minden bizottsági anyagban. Főleg a gépeltetés, másolatolás nehézségeit panaszolják, de számos észrevétel van arra is, hogy asszisztencia híján a nyugdíjasnak nincs lehetősége kísérletes munkára, és egyáltalán laboratórium használatára, illetve, hogy a különböző segédmunkákat is magának kell végeznie. A társadalomtudományok területén is gyakran hiányzik a segítség az anyaggyűjtésben, irodalomfeldolgozásban, számítógép használatban. Az, hogy valaki mellékállásban van egy intézménynél, nem jelenti, hogy a kérdés megoldódott, hiszen az intézmények is szűkösön vannak segéderővel, technikai-pénzügyi feltételekkel ellátva, és ezek használatából elsősorban a nyugdíjas kutató marad ki. Több intézményben a helyhiány (szoba hiánya) akadályozza a nyugdíjasok munkáját, de néha még alkalmazását is. Gyakran nehézséget jelent a szükséges könyvekhez, folyóiratokhoz való hozzájutás, és a kongresszusokon való részvétel is. Külföldi kongresszusokra csak a különösen jó kapcsolatokkal rendelkezők jutnak ki, és csak akkor, ha a meghívó fél fedezi a költségeket. 70 éven felüli kandidátus írta a pszichológia területéről: „20 éves nemzetközi kapcsolataimat kényszerülök feladni, mert csekély nyugdíjamból arra sem telik, hogy Bécsbe utazzam egy konferenciára.”

A tudományos-közéleti, ill. társadalmi tevékenység ellátása sem problémamentes (pl. vidékieknél az utazás, bizottsági munkánál gépeltetés stb.). Ennek költségeit saját jövedelméből a nyugdíjas nem tudja fedezni, a megfelelő támogatás megszerzése nehéz.² Sokan úgy látják, hogy nyugdíjba kerüléskor egy csapásra kedvezőtlenül változtak meg körülményeik, ezen belül kutatómunkájuk feltételei.

Kedvezőtlen körülmények

A Jövőkutatási Bizottság a nyugdíjasok helyzetének három típusát vázolta ebből a szempontból:

- a nyugdíjazást követően minden szakmai és társadalmi fórumon elfeledkeznek róluk, semmiféle munkába nem vonják be őket;
- különböző szakmai és társadalmi fórumokon kisebb-nagyobb, egyénileg elvégezhető feladatokkal látják el őket (akadémiai bizottságok, bírálóbizottságok munkájában részvétel, tudományos értekezések opponensi teendőinek ellátása, ad hoc bizottságok munkájában részvétel), e munkák ellátásához általában a feltételek adottak;
- rendszeresen igényt tartanak munkájukra, bevonják őket különböző kutatásokba, de a feltételek biztosítása nélkül.

² A választ adó akadémikusok és doktorok túlnyomó többsége (89%) folytat tudományos-közéleti tevékenységet. Több osztály kiemelte a nyugdíjasok nagy aktivitását, értékes segítségét ezen a téren.

A Műszaki Tudományok Osztályától kapott vélemény így fogalmaz: „A nyugdíjasok egy részének munkafeltételei biztosítva vannak, ezek azonban csak egyéni szerencsének minősíthetők . . . A körülmények a jelenlegi vezető (utód) emberi hozzáállásától függenek.”

Többen panaszolják, hogy nyugdíjba vonulásuk után véleményük, javaslataik veszítenek súlyukból, publikációs lehetőségeik romlanak. Mások szerint munkahelyük foglalkoztatásukat szociális jellegűnek tekinti, valójában nem tart igényt a munkájukra. Az OTKA pályázati rendszerét egyesek jó megoldásnak tartják a nyugdíjasok kutatási feltételeinek biztosítására, mások úgy látják, hogy a nyugdíjas kiszorul az aktív életkorban elért eredményei (találmány, újítás, szerzői jog stb.) előnyeiből is. Mint a korábbi táblázatból is kiderül, sokan érzik úgy, hogy kikerültek a tudományos vérkeringésből. Egyesek az akadémiai rendezvényekre sem kapnak meghívót és ezt nagyon fájlalják.

Nem kevesen vannak az olyan időskorúak sem, akiket az erejüket meghaladó napi életviteli teendők akadályoznak a kutatómunkában. „Az akadémikusok nyugdíjba általában csak 70. életévük betöltésével lépnek és ekkor szellemi kapacitásuk hasznosítása csak a mindennapi életvitel gondjaitól való mentesítés mellett biztosítható (MTA Nyugdíjas ház ! !)” „Szellemi és anyagi területen jelenleg biztosított a segítség, de a mindennapi fizikai léthez is kellene a segítő kéz”. (Egy hetven éven felüli akadémikus az agrár, ill. biológiai tudományok területéről.)

Sokak véleménye, hogy magán az időződő kutatón is múlik, mennyire találja meg munkája feltételeit a nyugdíjba vonulás után. Nyugdíjas korban olyan témát helyes megtartani vagy választani, ami nem veszi nagyon igénybe az intézmény eszközeit, személyzetét. „A nyugdíjbemenés előtt igyekezzünk úgy átállni tudományos témánkban, hogy az nyugdíjas korban is reális, szerény eszközökkel folytatható legyen” írja az egyik megkérdezett. Vagy egy másik idézet: „A nyugdíjas munkalehetőség jelentős átállást igényel, aminek tematikai területei az operatív szférákból a sokkal tudományigényesebb stratégiai tématerületekre orientálnak. Ezeknek útját-módját elsősorban maguknak a nyugdíjas minősített dolgozóknak kell feltárniok.”

A volt vezető részéről a nyugdíjazás általában nagyobb átállást igényel, vissza kell vedlenie vezetőből kutatóvá, csak szűkebb szakmai tudását hasznosíthatja. Helyzete, saját régebbi munkahelyén, függ attól is, hogy milyen légkört alakított ki maga körül nyugdíjazása előtt.

Tevékenységi lehetőségek

A Biológiai Tudományok Osztálya a nyugdíjasok fokozottabb foglalkoztatását elsősorban a következő területeken javasolja:

- a TMB szakbizottságokban,
- aspiránsok, ösztöndíjasok témavezetőiként,
- opponensi feladatok ellátásában,
- oktatásban (óraadás, vizsgáztatás, konzultánsi feladatok),
- tanulmánytervek, tudományos programok, pályázatok elbírálásában,
- folyóiratok szerkesztőbizottságaiban, referálói, bírálói, szerkesztői stb. feladatok ellátásában,
- társadalmi szervezetekben.

Ez nemcsak a nyugdíjasok tudásának hasznosítását jelentené, hanem egyúttal a fiatalabb minősítettek gyakori túlterhelését is csökkentené. Több helyről javasolták, hogy a tudományos tanácsadói (kutató-professzori) állás lehetősége terjedjen ki az egyetemekre is.

Az anyagi helyzetre — mivel ez nem tartozott szorosan a felmérés tárgyához — egyetlen kérdés irányult a kérdőívben. Ebben arról tudakozódtunk, hogy a megkérdezett hogyan ítéli meg saját helyzetét.

Kifejezetten kedvezőtlennek — nem jónak — a megkérdezetteknek csak kis hányada — 15,8% — nyilváníttotta anyagi helyzetét. Annál nagyobb — mindhárom csoportban 68% — azok aránya, akik jelenleg kielégítőnek, de a jövőre vonatkozóan bizonytalannak látják azt. Mind a bizottsági anyagokban, mind a kérdőívekben a leggyakrabban visszatérő és nemritkán elkeseredett formában megfogalmazott panasz: a magasan kvalifikált munka alacsony díjazása, a nyugdíjak ebből fakadó alacsonyysága, gyors ütemű elértéktelenedése, a tudományos pótlékok méltatlanul alacsony volta. Az ezekre való utalás szinte minden kérdésnél felbukkan. Néhány szemléltető idézet. Egy bizottsági anyagból: „... a professzori alapfizetés autóbuszvezetői szinten mozog, s az ilyen fizetés utáni nyugdíj összege, főleg a régebben nyugdíjazott kollégáknál túrheterenül alacsony.” Hetven éven felüli kandidátus írja az orvostudományok területéről: „A *legfontosabb* a nyugdíj 'sürgös' reálértékre emelése, a tudományos fokozattal járó összegé is. Elnövést, hogy ezt kétszer is említtem, de ez hátralévő napjaink kielégítő folytatásához feltétlenül szükséges”. 70 éven felüli biológus kandidátus saját anyagi helyzetéről: „Jelenleg kielégítő, de a jövőt illetően bizonytalanság érzetem van, mert csökkenő munkaképesség esetén létbizonytalanságba fogok kerülni.”

Többen súlyosan méltatlannak ítélik a nyugdíjas tudósok munkájának díjazását, 40—60 Ft-os óradíját és a havi 1500 Ft-os „mellékállást” egyes egyetemeken. Sokatmondó a felmérésnek az az eredménye is, hogy bár elenyésző azoknak a száma, akik a jövedelemkiegészítést jelölték meg nyugdíj melletti munkavállalásuk *egyetlen* indítékaként, de a válaszadók több mint fele (56%, az akadémikusok 51,4%-a) úgy válaszolt, hogy az alkotásvagy mellett a jövedelemkiegészítés szükségessége is szerepet játszik munkavállalásában.

Rendkívül sokan vetették fel — bizottsági anyagok is —, hogy az évi 60 000 Ft-os nyugdíj melletti kereseti határ korlátozza a megbízásos, szerződéses munkák vállalását, ami nemcsak anyagilag hátrányos a vizsgált körben, hanem alkotóképességük társadalmilag fontos hasznosítását is fékezi. Ezért javasolják ennek a korlátnak a tudományosan minősített körében való feloldását. (Az akadémikusok körében már egy 1982. évi rendelet feloldotta.)

A felmérés tanulságai közé tartozik, hogy egyes esetekben ütközik az idősek és a fiatalok érdeke, az idősek képességeinek hasznosítása ellentétben állhat a „fiatalítás” létfontosságú feladatával. Ennek az ellentmondásnak az áthidalása nem könnyű, mindkét oldalról nagyfokú lojalitást igényel. A kimagasló tudós egyéniségek többsége megnyugvással veszi tudomásul, hogy — ha eljön az ideje — tanítványai átveszik a helyét, sőt maga segíti ezt elő. Talán senki sem fejezte ki szebben Korányi Frigyesnél: „Elértem a legtöbbet, amit ember elérhet: a tanítványaim számára feleslegessé tettem magam.”

Javaslatok

A felmerült problémák egy része központi intézkedést igényel, többségük azonban helyi, egyéni jellegű és ennek megfelelő módon enyhíthető.

A felmérés egyik fő tanulsága, hogy feltétlenül szükség van a kutatómunkát végző nyugdíjas akadémikusok és minősített kutatók tevékenységének külön támogatására, ennek a támogatásnak azonban differenciálnak kell lennie, a várható tudományos telje-

sítményhez kell kapcsolódnia. (Szociális jellegű támogatásra is szükség lehet egyes esetekben, de ez más kérdés.) Ez a következőképpen valósulhat meg:

— Az MTA hozzon létre egy elkülönített pénzalapot, amiből kiemelkedő teljesítményű — elsősorban alapkutatást végző — nyugdíjas kutatók tudományos tevékenységét finanszírozza, mentesítve ettől munkahelyüket. A feltételeket egyéni megbízási szerződésben kell rögzíteni.

— Budapesten az Akadémia központi apparátusa, vidéken a területi bizottságok hozzanak létre kis létszámú adminisztrációs szolgálatot, melynek feladata a nyugdíjas kutatók kisebb munkáinak legépelése, másolása, levelezésének lebonyolítása, kisebb számítógépes feladatok elvégzése stb. lenne.

— Az MTA tudományos osztályai és a területi bizottságok mellett alakuljanak ún. nyugdíjas bizottságok. Ezek feladata a nyugdíjas minősített kutatók általános helyzetének — ezen belül munkalehetőségének és munkafeltételeinek — folyamatos nyomon kísérése, a helyi, illetve egyéni jellegű problémák rendezésének előmozdítása lenne. Munkájukhoz — szükség szerint — a tudományos osztály, a területi bizottság és az MTA vezetésének támogatását is igénybe vehetnék.

— Az MTA — megfelelő formában — hívja fel intézményei figyelmét a nyugdíjas minősített kutatók foglalkoztatásával, munkafeltételeivel kapcsolatos problémákra és ezek enyhítésének lehetséges módjaira.

— Minthogy az érintett kutatók többsége más főhatóságok alá tartozó intézményeknél dolgozik, a fenti problémákra és enyhítésük lehetséges módjaira az MTA a többi főhatóság figyelmét is hívja fel.

Úgy véljük, szükség lenne az MTA hatáskörét meghaladó intézkedésekre is. Így az illetékes szerveknek fel kellene oldani a tudományosan minősítettek (esetleg csak a doktorok) körében a nyugdíj mellett szerzhető keresetek korlátozását. A kiemelkedő tudományos teljesítményt nyújtó nyugdíjas egyetemi tanárok számára pedig — korlátozott számban — tudományos tanácsadói (kutató-professzori) állásokat kellene létesíteni az egyetemeken.

Helyreigazítás

Folyóiratunk ez évi 7–8. számának „Portrévázlat Szilárd Leóról” című cikkében sajnálatos módon két ízben is hibásan jelent meg Joseph Rotblat neve. Mindkét esetben a neves angol fizikusról, a Pugwash mozgalom egyik alapítójáról, Joseph Rotblatról van szó.